

TANITMA, TAHLİL ve TENKİTLER :

Alisa Şükürlü, *Gedim Türk Yazılı Abidelerinin Dili*, Azerbaycan Devlet Pedogoji Üniversitesi ve Pedogoji Enstitüleri İçin Derslik. Maarif Yayın, Bakı 1993.

Köktürk anıtları, Muharrem Ergin'in en güzel şekilde ifade ettiği gibi "Türk milletinin isminin geçtiği ilk Türkçe metin... İlk Türk tarihi... Türk nizamının, Türk töresinin, Türk medeniyetinin, yüksek Türk kültürünün büyük vesikası... Türk Edebiyatının ilk şaheseri... Türk dilinin mübârek kaynağı... Türk yazı dilinin ilk fakat harikulâde işlek örneği..."dir.

Bu metinlere bakarak o yüzyılda Türk dilinin ve edebiyatının erişmiş olduğu yüksek edebi seviyeyi görmemek ve anlamamak mümkün değildir. Köktürk abideleri, yıllarca gerek yabancı gerek yerli Türkologlarca işlenmeye çalışılmıştır.

Köktürkler çağında vücûda gelen bu abideler Türklüğün gurur kaynağı olmuştur. 1721-1722 yıllarında Sibiry'a'da görülmelerinden sonra abideler, Avrupalı alimleri yıllarca, bir bilmece gibi uğraştırmış ve ilim dünyasının gündeminde yıllarca kalarak herkesin hayranlık duymasına sebep olmuştur. Hatta W. Radloff, V. Thomsen gibi Türkologlar ömürlerini bu abideleri incelemekle geçirmişlerdir. Bir çok Türkolog bu esrarlı ve muhteşem yazıları keşfetmek ve onları ilim dünyasına tanıtmak için birbirleriyle yarışa girmiştir.

Abideler hakkında Türkiye'de, Avrupa'da ve Asya'da çok sayıda kitap ve makeleler yayınlanmış, fotoğraflar neşredilmiştir. Abideler üzerine son yıllarda çalışanlardan birisi de Azerbaycanlı Türkolog Alisa Cebrailoğlu Şükürlü'dür. Onun *Gedim Türk Yazılı Abidelerinin Dili* adlı eseri, Köktürk abideleri üzerinde yazılmış en son kitaptır.

Alisa Cebrailoğlu Şükürlü, 1934 yılında Azerbaycan'ın Sabirabad bölgesinin Ulacalı köyünde doğmuştur. 1950 yılında Ulacalı'da liseyi bitirdikten sonra askerlik yapmıştır. 1955-1960 yıllarında Bakı Devlet Üniversitesinin Filoloji Fakültesinde öğrenim görmüştür.

1961-1962 yıllarında Azerbaycan İlimler Akademisinin Edebiyat ve Dil Enstitüsünde çalıştıktan sonra 1963-1965 yılları arasında Sovyetler Birliği İlimler

Akademisinin (Şarkiyat) Enstitüsünün Leningrad (şimdi Sankt-Peterburg) şubesinde A. N. Kononov'un asistanlığını yapmıştır.

1966 yılında "Azerbaycan Türkçesinde Zarf" konusunda doktora tezi yapmış, 1972 yılında doçent ve 1990 yılında da profesör olmuştur. 1968 yılından beri Azerbaycan Devlet Tusi Pedagoji (Eğitim) Üniversitesinin Azerbaycan Dilciliği Kürsüsünde çalışmaktadır. Eski Türk yazıtları ve Türk dilinin tarihi alanında uzmandır.

1990 yılının Nisan ayında Rusça'nın *-ov* eki ile yapılan "Şükürov" soy adını, Türk asıllı *-lü* eki ile değiştirerek "Şükürlü" soy adını almıştır.

Şimdiye kadar yayınlanmış birçok makalesi vardır. Bunların sayısı yüze yakındır. Basılmış kitap olarak da 5 eseri bulunmaktadır:

1. *Eski Türk Yazıtlarının Dili*, Baku, 1976.
2. *Çağdaş Azerbaycan Dili*. Alimler toplumu ile birlikte, Baku, II cilt, 1980.
3. *Azerbaycan Dilinin Tarihi Grameri* (zarf ve son çekim edatları), Baku, 1981.
4. *Eski Türk Yazıtlarının Dili*. Ders Kitabı, Baku, 1993.
5. *Orta Yüzyılda Türk Yazıtlarının Dili*, Ders Kitabı, Baku, 1994.

Gedim Türk Yazılı Abidelerinin Dili adlı eser, ön söze girişten sonra dört bölüme ayrılmıştır. Ön sözde Türk yazılı abidelerinin yayınlanmasının ve incelenmesinin Azerbaycan'da geri kaldığı ve Azerbaycan alimlerinin bu sahada yavaş çalışmalara başladıkları belirtilmektedir. Ayrıca müellif, bu kitabı, 20 yıldan fazla bir zamanda okuduğu, verdiği konferanslardaki metinlerden ve pratik derslerde kazandığı tecrübelerinden elde ettiği ilmî sonuçların temelinde yazdığını ve tertiplediğini de belirtmektedir. Yine ön sözde, eserin XIX. yy. sonlarından başlayarak, eski Türk abideleri üzerinde yapılmış çalışmaların ve incelenmiş bilgilerin genel neticelerine uygunlaştırılmış şeklidir, denilmektedir.

Giriş bölümünde bugün yeryüzünde yaşayan bütün Türk kavimleri hakkında kısa bilgiler verildikten sonra eser dört ana bölüme ayrılmıştır.

Eserin birinci bölümünde Köktürk alfabesi, menşei ve bulunma tarihleri, abidelerin adları ve yayılma sahaları anlatılmaktadır. 63 sayfa tutan bu bölümde, yalnız Köktürk abideleri değil, aynı zamanda eski Uygur yazılı abidelerinin bulunma ve yayılma tarihleri de vardır.

32 sayfa tutan ikinci bölümde ise, Köktürk abidelerinin, fonetik açıdan incelenmesi, lugat terkibi ve onları ifade eden yazı işaretleri üzerinde durulmaktadır. Sesli ve sessiz harfleri karşılayan işaretler, Köktürkçe şekilleriyle birlikte, onların transkripsiyonları ve Azeri Türkçesiyle tercümeleri verilerek anlatılmaktadır. Ahenk kanunu başlığı altında, sesli ve sessiz harflerin ahenge göre birbirini izlemesi ve uyuşması hadisesinden bahsedilmiştir. Ayrıca bu bölümde abidelerdeki kelimelerin kökünün kuruluşu ve abidelerin lugat terkibi anlatılmaktadır. Her bölümün sonunda konuyla ilgili kaynaklar verilmiştir.

Üçüncü bölüm, toplam 75 sayfadan oluşmuştur. Burada ayrıntılı bir şekilde Köktürk abideleri, morfolojik olarak incelenmekte ve tahlil edilmektedir.

Dördüncü bölüm, abidelerin sentaks açısından incelenmesine ayrılmıştır ve toplam 59 sayfadan oluşmaktadır. Burada Eski Türk Yazılı Abidelerinden Örnekler başlığı altında; Ongin, Köl Tigin, Tonyukuk, Bilge Kağan Abideleri, Irk Bitik Abidesi¹, Sehrkarların Sitayişi² abidelerinin Köktürk işaretleriyle metinleri, transkripsiyonları ve Azeri Türkçesiyle tercümeleri verilmiştir.

Bu eseri, Prof. Dr. Muharrem Ergin'in *Orhun Abideleri* adlı eseriyle karşılaştırırsak abidelerin okunuşunda bazı kelimelerin ve eklerin farklı okunduğu görülür. Mesela, Muharrem Ergin, görülen geçmiş zaman eki olan *-tu*'yu genellikle yuvarlak okumuş. Ancak Alisa Şükürlü ise aynı eki hep *-tı* şekli ile düz okumuştur.

Örnek: Köl Tigin Abidesi Güney cephesi

Muharrem Ergin:

Olurtum (1. satır)

tüzültüm (4. satır)

bunda urtum (10. satır)

kelürtüm (11. satır)

Alisa Şükürlü:

olırtım (1. satır)

tüzeltim (4. satır)

bunta urtım (10. satır)

kelürtim (11. satır)

Örnekleri arttıracak olursak diğer farklı okunmuş olan kelimeler şunlardır:

oguşum (1. satır)

yırıya (1. satır)

oğuzdındın (1. satır)

oguşım (1. satır)

yıraya (1. satır)

oğuzdantan (1. satır)

¹ Irk Bitik Abidesi: VII-IX. yüzyılda kâğıt üzerine yazılmış Köktürk Abidesi.

² Sehrkarların Sitayişi Abidesi: XIII. yüzyılda yazıldığı veya tercüme edildiği sanılan hristiyan dinî içerikli Uygur Yazılı Abidesi.

bunça (2. satır)	ança (1. satır)
anyığ (2. satır)	anıg (2. satır)
üküş (6. satır)	öküş (6. satır)
ülsiking (6. satır)	ülesiking (6. satır)
Çogay yış Tögültün (10. satır)	Çogay yış tügül tün (10. satır)
kubratdım (10. satır)	kobartdım (10. satır)

Tonyukuk Abidesi Batı cephesi:

kılayın (5. satır)	kısayın (5. satır)
Toruk (5. satır)	Turuk (5. satır)
bilgesi (7. satır)	bilig esi (7. satır)

Her iki eserde de bunlara benzer birçok farklı okuyuşlar bulunmaktadır. Muharrem Ergin *Orhun Abideleri* adlı eserine Köl Tigin, Bilge Kağan ve Tonyukuk Abidelerini alırken Alisa Şükürlü ise eserine bu abidelerin yanında Irk Bitik ve Sehrkarların Sitayışı Abidelerini de almıştır.

Eserin sonunda, metinlerdeki kelimelerden derlenmiş küçük bir sözlük, kısaltmalar ve içindekiler kısmı bulunmaktadır.

Bu eserin, bu konu hakkında yazılmış yazılara, görüşlere yeni fikirler katacağını sanıyoruz. Böyle değerli bir konuyu yeniden ele alıp incelemesinden dolayı araştırmacıyı kutluyor, bundan sonraki çalışmalarında başarılar diliyoruz.

Mehmet KARA